

УДК 94(477) 084.9 «1956/1975»

Денис Шпак

ГОНІННЯ НА «СВІДКІВ ЄГОВИ» У РАМКАХ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА ПІВДНІ УРСР (ДРУГА ПОЛОВИНА 1950-Х – ПЕРША ПОЛОВИНА 1970-Х РР.)

У статті представлені факти, підтверджені архівними матеріалами, фізичних й ідеологічних гонінь на віруючих-активістів релігійних громад міленаристської секти «Свідків Єгови» на півдні УРСР, у рамках антирелігійної політики СРСР, що активізувалася після XX з'їзду КПРС, а також свідомства існування сектантської організаційної системи з керівним центром. Розкриваються форми діяльності єговістських організацій у контексті релігійного дисидентства в зазначеному регіоні України й представлені статистичні дані про кількість віруючих, об'єднаних сектантськими організаціями.

Ключові слова: «Свідки Єгови», секта, гоніння з ідеологічних мотивів, антирелігійна політика, УРСР.

Дослідження такого багатогранного явища в історії України радянського періоду як опозиційний рух середини 1950-х – 1980-х рр. XX ст., останнім часом привертає до себе все більшої уваги, як з боку вчених, так і громадськості, набуває все більшого значення й масштабності. Відразу слід зазначити, що загалом й в цілому проблема виникнення, становлення й розвитку опозиційного руху в Українській РСР, сьогодні вже досліджена майже в повному обсязі. Звичайно, фактичний архівний матеріал, що став надбанням громадськості, вимагає подальшого критичного аналізу, архівні фонди міст України ще містять цікаві суперечливі історичні факти, а в науковій картині цього феноменального явища ще містяться білі плями. Однією з таких плям є діяльність єговістських підпільних організацій, окремих віруючих активістів на Півдні України й питання впливу їх діяльності на суспільну свідомість жителів південного регіону, у контексті руху спротиву радянському режимові, що базувався на релігійних началах.

Різним аспектам історії опозиційного руху в Україні присвятили окремі наукові праці А. Русначенко [1], О. Бажан [2], М. Брегеда [3], Б. Захаров [4], Г. Гончарук [5] й ін. Для конструювання повної наукової картини опозиційного руху в УРСР, особливої уваги заслуговують публікації, у яких представлений ґрунтовний аналіз демографічної, професійної, національної й територіальної структури дисидентського руху, видатних українських істориків, таких, як Ю. Котляр [6], І. Кривдина [7], В. Адамовський [8], Л. Ведмідь [9], В. Дмитрук [10], Ю. Зінченко [11], І. Стасюк [12] й ін. Питанню історії становлення й розвитку протестантизму на Україні присвятили окремі роботи В. Любашенко [13], В. Мельник [14], С. Савинський [15].

Мета статті – проаналізувати факти гонінь на віруючих-активістів релігійних громад міленаристської секти «Свідків Єгови» на півдні УРСР у другій половині 1950-х – першій половині 1970-х рр.

Основні завдання – дослідити свідчення щодо існування сектантської організаційної системи з керівним центром у Станіславській області; розкрити форми діяльності підпільних єговістських організацій у контексті релігійного дисидентства в зазначеному регіоні України.

Радянська влада невпинно переслідувала «Свідків Єгови» – одну з найпоширеніших квазіхристиянських сект в Україні радянського періоду, помітну, насамперед, своєю активною пропагандистською діяльністю й неприхованими зв'язками з сектантським Всесвітнім управлінським центром у Брукліні. Виходячи з матеріалів статистичного звіту нелегального центра єговістського підпілля, сьогодні встановлено, що для поширення усної пропаганди віросповідання у 1956 р. використано 23 тис. годин, упродовж 1952–1957 рр. – 2,8 млн год. У 1955–1956 рр. у підпільних друкарнях виготовлено і згодом поширено серед населення, понад 20 тис. примірників журналів і брошур релігійного змісту. Тільки лише у 1956 р. члени єговістських громад зібрали на організаційні потреби близько 643 тис. карбованців, з яких понад 440 тис. карбованців використано на місіонерську діяльність і надання матеріальної допомоги для нових членів при вступі в громади [16, арк. 185].

Двічі у 1949 р. крайовий комітет «Свідків Єгови» України намагався зареєструватися, але висунуті владою умови легалізації були неприйнятними для віруючих – від яких вимагалось відмовитися від зв'язків з «Бруклінським центром», проповіді Армагедону й проповідування за принципом «від хати до хати», а також відмовитися від встановленої сектою заборони служби в армії для членів громади.

За релігійні переконання в травні-червні 1957 р. потрапили на лаву підсудних жителі Одеської області Р. Іванов, Д. Тирновян, Ф. Мандриченко, С. Середа, І. Тостоган, В. Вакар, які обвинувачувалися в активній участі в діяльності секти «Свідки Єгови» [17, с. 311]. У березні 1959 р. органи державної безпеки в Миколаївській області ліквідували підпільну єговістську «стрєфу» («групу» – примітка автора), заарештувавши трьох активних учасників. За узгодженням із ЦК КПУ з упродовж 7–11 липня 1959 р. проведено відкрите судове засідання над активістами «антирадянського єговістського підпілля» у м. Первомайськ Миколаївської області в приміщенні Палацу культури – Я. Лєсюком, М. Ковальчуком, П. Олефіренко й П. Нижник, що була арештована 7 квітня 1959 р. одеським УКДБ за проведення «ворожої діяльності» на території Миколаївської, Одеської, Кіровоградської й Горьковської областей [18, арк. 93–105]. Провідну роль в організації єговістського підпілля (з точки зору працівників КДБ) відігравала саме П. Нижник. При її затриманні у неї вилучено 58 екземплярів антирадянської єговістської літератури, більша частина якої була надрукована у США [18, арк. 95].

На суді було «підтверджені епізоди політичного обвинувачення» єговістів. Констатувалося, що секта є реакційною, діяльність якої скерована проти демократії й соціалізму та на пропаганду війни. Щоб довести провину сектантів допитали 68 свідків, у тому числі 20 єговістів. З метою створення видимості законності, на судове засідання запросили чотирьох адвокатів. Обласний суд, керуючись Законом СРСР від 25 грудня 1959 р. «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», засудив перерахованих «злочинців» від 6 – до 10 років ув'язнення [18, арк. 104]. М. Олефіренко на підставі ст. 7 ч. II був засуджений до 10 років ув'язнення; Я. Лєсюк – до 6 років; М. Ковальчук – на 5 років [19, арк. 46–56].

За матеріалами доповідної записки секретаря Миколаївського обкому КПУ О. Малєніна, засуджені П. Олефіренко і Я. Лєсюк, за вказівкою керівника єговістського підпілля П. Харчия створили в Миколаївській й Одеській областях єговістські групи й очолили їх, ставши «слугами груп». Після арешту П. Харчия «одеську стрєфу» очолила, відбувши термін покарання, П. Нижник, зв'язавшись зі станіславським єговістським центром, одержала вказівку про активізацію пропагандистської діяльності, після чого очолила єговістське підпілля, об'єднавши віруючих в семи групах, у кількості 154-х осіб: Первомайської й Старо-Головлевської Миколаївської області, Одеської, Лукашевської й Цебриківської Одеської області, Кіровоградської й Сухобезводневської Горьківській області» [18, арк. 94]. Доповідна записка секретаря Миколаївського обкому КПУ являла собою важливий і неоднозначний документ, що свідчив (можливо лише в односторонньому порядку) про зв'язану між собою мережу єговістських організацій, які досить активно діяли у своїх територіальних межах, являли собою організаційну систему, що мала керівний центр й, що помітно протиставляла себе радянському режиму.

За вказівкою місцевих партійних органів організовувалися відкриті політичні збори із засудження єговістів у селах Конєцпіль і Катєринка Первомайського району, в с. Старе-Головльове Доманівського району. На деяких зібраннях були організовані акти «зречення» єговістів своєї віри. Так, на зборах колгоспників с. Катєринка виступив 19-річний єговіст С. Філюс, який розповідав про «ворожу діяльність єговістів» і зрікся єговістської віри [18, арк. 96].

Незважаючи на гоніння з боку КДБ, в умовах підпілля, продовжувала зростати кількість релігійних громад «Свідків Єгови». Сьогодні відомо, що на початок 1965 р. в Україні організації «Свідків Єгови» поєднували понад 7 тис. членів [19, арк. 33]. У 1969 р., за офіційними даними, існувало 275 єговістських груп [20, арк. 78]. В основній своїй масі «Свідки Єгови» концентрувалися на території західноукраїнських областей, але варто визнати, що досить багато єговістських організацій було й на півдні України, наприклад, в Одеській області діяло 14 груп [21, арк. 10]. КДБ встановлено, що в Кримській області ще в 1969 р. керівниками «Східної частини Українського округу єговістів» створено «Кримський обвід», що нараховував (разом з херсонською групою, що входила до його складу) більше 250 осіб [22, с. 235]. У результаті реалізованих органами влади заходів, виявлено: керівний склад єговістського підпілля і його структуру, магнітофонні записи «ворожого змісту», місця зберігання релігійної літератури, її фотонегативи, а також осіб, які займалися її поширенням і розмноженням. На основі зібраних матеріалів п'ять лідерів єговістів у Симферополі, Джанкої і Ялті були притягнуті до кримінальної відповідальності. К. Литвинов констатував, що на місцях були реалізовані заходи щодо виконання постанови ЦК КПУ від 12 серпня 1968 р. «Про посилення роботи партійних органів по припиненню антирадянської діяльності єговістів» [23, арк. 10–11].

Архівні документи містять значну кількість письмових як індивідуальних, так і колективних (у тому числі – анонімних), скарг у вищі й місцеві органи влади віруючих про порушення їх конституційних прав на свободу совісті, віросповідання, порушення, на цій основі, інших прав з боку представників влади. Наприклад, згідно з доповідною запискою уповноваженого Ради у справах релігії при Раді Міністрів УРСР К. Литвинова за перші 6 місяців 1974 р. на адресу уповноваженого у

справах релігії Миколаївської області надійшло 14 письмових й 133 усних скарг [18, арк. 69]. Але, як відомо, гоніння «Свідків Єгови» в УРСР тривали до кінця 80-х рр. XX ст. Проти них відкривалися судові справи, насамперед, за нелегальні збори, за проповідницьку діяльність і за відмову служити в армії.

Виходячи із представлених документів, можна прийти до висновку, що в Україні, та в її південному регіоні зокрема, наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. діяла, зв'язана між собою мережа організацій «Свідків Єгови», що представляла собою організаційну систему, яка мала керівний центр у Станіславській області (з 9 листопада 1962 р. – Івано-Франківська область), і яка, як можна припустити, і поставляла (в основній своїй масі) релігійну літературу й інші матеріали в сектантські територіальні відділення півдня України. Складно говорити про діяльності організаційної системи пізніше, беручи до уваги відсутність інформації у відкритих архівних документах, але, нескладним буде припустити, що організації продовжували місіонерську діяльність у своїх територіальних межах, не порушуючи зв'язок з Управлінським центром в Івано-Франківську або у Львові, що вважається таким по сьогоднішній день.

Органи КДБ, які невпинно стежили за станом релігійного життя в УРСР, у своїх повідомленнях на адресу вищого політичного керівництва відзначали, що в центрі уваги «церковно-сектантських елементів» перебуває переважно молодь, що піддається спеціальній «обробці»: методом індивідуального впливу й поширення усної пропаганди під гаслом «від житла до житла»; шляхом поширення різного роду релігійних листівок, брошур і журналів; методом залякування різними провокаційними біблійними трактуваннями, наприклад: «про швидкий кінець світу», «наближення страшного суду», «загибелі невіруючих й одвічне небесне царство для віруючих» та інше; шляхом надання благодійної допомоги особам, які виявилися в складному матеріальному становищі; організації при сектантських громадах музичних і хорових кружків для молоді [24, арк. 181].

Як бачимо з представлених даних, досить багато єговістських організацій діяло й на півдні України. Навіть в умовах ідеологічних переслідувань з боку партійних органів й КДБ в Україні продовжувала зростати кількість релігійних громад цієї секти. І, незважаючи на той факт, що в радянській пресі й численній атеїстичній літературі велася відверта кампанія проти «антирадянських» єговістських організацій. Партійні органи й спецслужби постійно вживали заходи для боротьби з релігійними організаціями, були внесені також деякі зміни в законодавство СРСР, з метою обмеження створення й реєстрації релігійних суспільних об'єднань.

В цілому, слід зазначити, що організації «Свідків Єгови» відігравали важливу роль у релігійному дисидентстві на півдні України радянського часу, здійснюючи постійний зв'язок з іншими релігійними нелегальними організаціями протестантського віросповідання в інших регіонах України, про що вказував В. Любашенко [13]. Єговістські організації, у своїх неконформістських проявах стосовно існуючого режиму, використовували в основному легальні методи боротьби в рамках чинного законодавства СРСР, намагаючись реалізувати свої конституційне право на свободу віросповідання й об'єднань. Адміністративний тиск, жорстке регламентування діяльності релігійних організацій, судові переслідування – це неповний перелік засобів, які використовувала радянська влада в політичній війні з віруючими в хрущовську епоху й часи «застою». «Свідки Єгови» разом із представниками інших релігійних течій, що не бажали співробітничати з режимом, становили непропорційно більшу частину «в'язнів совісті» у СРСР.

Список використаних джерел

1. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х рр. / А. М. Русначенко. – К.: Пульсари, 2002. – 519 с.
2. Бажан О. Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-х рр. / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк. – К.: Ін-т історії України НАН, 2000. – 332 с.
3. Брегеда М. Процес десталінізації і суспільні настрої українського населення у 1953–1964 рр. / М. В. Брегеда. – Миколаїв: Іліон, 2010. – 187 с.
4. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987 роки) / Б. Захаров. – Харків: Фоліо, 2003. – 154 с.
5. Гончарук Г. Украина: предрассветные сражения: Соппротивление власти в советских документах 1975–1991 годов / Г. И. Гончарук, А. Е. Нагайцев, Е. А. Шановская. – Одесса: Астропринт, 2011. – 312 с.
6. Котляр Ю. Боротьба за українську національну ідею на Миколаївщині в 50-х – 80-х рр. XX ст. / Ю. Котляр // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Миколаїв: Вид-во МДГУ імені П. Могили, 2008. – Т. 83. – Вип. 70. Історичні науки. – С. 154–159.
7. Кривдіна І. З історії правозахисного руху в Україні / І. Кривдіна // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – 2001. – Випуск 10. – С. 11–23.
8. Адамовський В. І. Опозиційний рух в Україні в умовах системної кризи СРСР / В. І. Адамовський // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: 36. статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Випуск 31. – С. 200–208.
9. Ведмідь Л. Меморандуми Української Гельсінської групи як джерело до вивчення правозахисного руху в Україні /

Л. А. Ведмідь // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія. – К., 2004. – Випуск 74–76. – С. 121–124. 10. Дмитрук В. Незгодні: події 1968 р. в Чехословаччині крізь призму архівно-слідчих справ КДБ УРСР / В. Дмитрук // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Випуск 34. – С. 289–312. 11. Зінченко Ю. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) / Ю. Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 61–73. 12. Стасюк І. «Самвидав» в українському національному русі 1960–1970-х років / І. Стасюк // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2000. – № 408. – С. 122–126. 13. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні / В. І. Любашенко. – Львів: Просвіта, 1995. – 350 с. 14. Мельник В. І. П'ятидесятництво: нові тенденції / В. І. Мельник. – К.: Знання, 1998. – 48 с. 15. Савинский С. История русско-украинского баптизма / С. Н. Савинский. – Одесса: Богомыслие, 1995. – 128 с. 16. Галузевий державний архів Служби Безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 16, оп. 5-а, спр. 3, 442 арк. 17. Надзорные производства Прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Март 1953–1991. Аннотированный каталог. – М.: Россия XX век, Материк, 1999. – 944 с. 18. Держархів Миколаївської обл., ф. П. 7, оп. 8, спр. 969, 184 арк. 19. ГДА СБУ, ф. 1, оп. 18, спр. 12, 377 арк. 20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4648, оп. 2, спр. 449, 37 арк. 21. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 5, спр. 128, 228 арк. 22. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 15, спр. 2717, 24 арк. 23. Бондаренко Н. Церква єговістів в УРСР в 1970-ті – першій половині 1980-х рр. / Н. Бондаренко // Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика: Зб. статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 14. – С. 232–242. 24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 872, 89 арк. 25. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 5-а, спр. 3, 442 арк.

Денис Шпак

**ГОНЕНИЯ НА «СВИДЕТЕЛЕЙ ИЕГОВЫ» В РАМКАХ АНТИРЕЛИГИОЗНОЙ
ПОЛИТИКИ СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА НА ЮГЕ УССР
(ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 1950-Х – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 1970-Х ГГ.)**

В статье представлены факты, подтвержденные архивными материалами, физических и идеологических гонений на верующих-активистов религиозных общин миллениаристской секты «Свидетелей Иеговы» на юге УССР, в рамках антирелигиозной политики СССР, активизировавшейся после XX съезда КПСС, а также свидетельства существования сектантской организационной системы с руководящим центром. Раскрываются формы деятельности иеговистских организаций в контексте религиозного диссидентства в указанном регионе Украины и представлены статистические данные о количестве верующих, объединенных сектантскими организациями.

Ключевые слова: «Свидетели Иеговы», секта, гонения по идеологическим мотивам, антирелигиозная политика, УССР.

Denis Shpak

**THE PERSECUTION OF THE «JEHOVAH'S WITNESSES» IN THE ANTIRELIGIOUS
POLICY OF THE SOVIET STATE IN THE SOUTH OF THE USSR (THE SECOND HALF OF
THE 1950TH – THE FIRST HALF OF THE 1970TH XX CENTURY)**

The article presents facts of the physical and ideological persecution of the millenarian sect «Jehovah's Witnesses» members within the antireligious policy of the Soviet Union in the South of the Ukrainian SSR. These facts are supported by the archival materials. The forms of activity of Jehovah's organizations in the context of religious dissidence in this region of Ukraine are disclosed in the article.

Key words: «Jehovah's Witnesses», sect, persecution on ideological grounds, antireligious policy, USSR.